

Odnos Rilkeova i Heideggerova razumijevanja smrti

Zloušić, Aleksandar

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:191692>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij njemačkog jezika i književnosti i filozofije

Aleksandar Zloušić

Odnos Rilkeova i Heideggerova razumijevanja smrti

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Martina Volarević

Osijek, 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za filozofiju/ Katedra za teorijsku filozofiju

Preddiplomski studij njemačkog jezika i književnosti i filozofije

Aleksandar Zloušić

Odnos Rilkeova i Heideggerova razumijevanja smrti

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filozofija

Znanstvena grana: povijest filozofije

Mentorica: doc. dr. sc. Martina Volarević

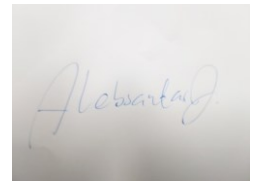
Osijek, 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 30. rujna 2020.

Aleksandar Zloušić, 0122218485

A rectangular box containing a handwritten signature in blue ink, which appears to read 'Aleksandar Zloušić'.

SAŽETAK

Austrijski književnik Rainer Maria Rilke (1875-1926) velik dio svoga stvaralaštva napisao je inspiriran filozofijom Arthura Schopenhauera i Friedricha Nietzschea. Rilkeova misao okrenuta je dubokoj introspekciji pa je tako u njegovom stvaralaštvu čovjek bitno određen i uvjetovan egzistencijalnim iskustvima, koja se ostvaruju u samoći i suočavanju s iskonskim istinama. Širok raspon tih egzistencijalnih iskustava Rilke iznosi upravo u svom glavnom proznom djelu Zapisci Maltea Lauridsa Briggea. Ovdje problematizira teme kao što su bolest, osamljenost, strah, tjeskoba i smrt. Baš potonje navedena prema komentaru francuskog književnika Mauricea Blanchota predstavlja središnju temu djela. Problem smrti istovremeno je jedna od bitnih sastavnica filozofije njemačkog filozofa Martina Heideggera (1889-1976). U njegovoj filozofiji se odnošenje spram smrti u obliku egzistencijala pojavljuje kao bitak-k-smrti. Iako se Heidegger tek u kasnijoj fazi okreće pjesništvu, u ovome radu polazim od toga da su već i u njegovom najutjecajnijem djelu Bitak i vrijeme, sadržani momenti podudarni s Rilkeovim pjesništvom, premda ga tu nigdje izričito ne spominje. K tome što se primjerice Rilkeove Elegije smatraju nagovještajem Heideggerove filozofije, i sâm Heidegger se u svojim kasnijim djelima (Holzwege, Parmenides, Hölderlins Hymne »Andenken«), uz izravne reference na Rilkea, referira čak i na djelo Zapisci Maltea Lauridsa Briggea.

Ključne riječi: Heidegger, Rilke, Se/Masa, tubitak, tjeskoba, vlastitost, pravost, smrt

SADRŽAJ

1. Uvod.....	6
2. Heideggerovo razumijevanje smrti u Bitku i vremenu	7
2.1. Se kao nepravi tubitak i prava vlastitost tubitka	9
2.2. Tjeskoba	9
2.3. Smrt.....	11
2.4. Bijeg u bezlično Se kao bijeg tubitka pred bitkom-k-smrti	12
2.5. Pravost bitka-k-smrti i ispravno odnošenje spram nje.....	13
3.1. Bijeg u Masu i vlastitost	15
3.2. Smrt kao vječito prisutna mogućnost	17
3.3. Tjeskoba (pred smrću)	19
3.5. Otvorenost spram smrti.....	21
5. Popis literature	24

1. Uvod

Austrijski književnik Rainer Maria Rilke (1875-1926) bio je, kao što je to istaknuto u *Hrvatskoj enciklopediji*, jedan od najutjecajnijih pjesnika njemačkog govornog područja XX. st.¹ Njegovo stvaralaštvo nadahnuto je filozofijom Arthura Schopenhauera te poglavito onom Friedricha Nietzschea. Pod njihovim utjecajem strogo je kritizirao kršćansku usmjerenost k onostranom i jednostrano prirodoznanstveno i racionalno tumačenje svijeta.² Zagovarao je nazor kojeg još ponajbolje opisuje Nietzsche kada u predgovoru *Genealogije morala* tvrdi »mi smo nepoznati sebi samima, mi — saznavajući; za to postoji dobar razlog. Mi nikada nismo za sobom tragali [...]«. ³ U navedenom dijelu Nietzsche izrazom »saznavajući« kritizira čovjekovu težnju za prirodoznanstvenim i racionalnim tumačenjem svijeta i sebe. K tome istvremeno ističe važnost čovjekovih unutarnjih doživljaja u spoznavanju sama sebe te time upućuje na introspekciju. U tom smislu u nastavku ironizira »a što se tiče ostalog života, takozvanih ‘doživljaja’ — ko od nas ima dovoljno ozbiljnosti za njih? Ili dovoljno vremena? U takvim stvarima, bojim se, mi smo uvek bili ‘duhom odsutni’ [...]«. ⁴ Rilke jednako tako naglašava važnost doživljaja te se okreće dubokoj introspekciji. Tako primjerice u lirskim zbirkama *Knjiga slika* Rilke postiže stilsku sintezu simbolističke poetike i impresionizma.⁵ Ipak, jednim dijelom ograđujući se od impresionističke estetike, sâm Rilke ističe da njegova lirika ne polazi isključivo od opažaja i osjećaja, već i od intuicije koju on naziva iskustvom.⁶ Praćenje i prikazivanje tog unutarnjeg iskustva ujedno je postalo i misao vodilja Rilkeovog glavnog proznog djela *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*. Isto potvrđuje Viktor Žmegač kada ističe da se poetološki odlomci djela povode za devizom prema kojoj »je preduvjet istinskog pjesništva velik raspon egzistencijalnih iskustava, elementarnih očitovanja bitka između rađanja i umiranja, napose u trenucima samoće i usredotočenja na iskonske istine.«⁷ Teme kao što su bolest, osamljenost, vlastitost, strah i tjeskoba tek upućuju na središnji problem djela, tj. smrt. Isto potvrđuje i francuski književnik Maurice Blanchot kada u komentaru *Zapiscima Maltea Lauridsa Briggea* ističe da je djelo tajanstveno zbog toga što kruži oko tajanstvenog središta. Naglašava da je to središte upravo problem smrti.⁸ Odnosenje spram smrti

¹ *Hrvatska enciklopedija*, »Rilke, Rainer Maria« <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52897>, Pristup: 7. kolovoza 2019.

² Wikipedia, »Rainer Maria Rilke« https://de.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke#Das_dichterische_Werk, Pristup: 7. kolovoza 2019

³ Friedrich Nietzsche, *Genealogija Morala*, preveo: Božidar Zec (Beograd: Grafos, 1983), str. 7.

⁴ Isto, str. 7

⁵ Dunja Detoni-Dujmić, *Leksikon stranih pisaca*, Viktor Žmegač (Njemačka književnost i i književnost njemačkog izraza), »Rilke, Rainer Maria« (Zagreb: Školska knjiga, 2001), str. 895.

⁶ Isto, str. 895.

⁷ Dunja Detoni-Dujmić, *Leksikon svjetske književnosti, Djela*, Viktor Žmegač (Njemačka književnost i književnost njemačkog izraza), »Zapisci Maltea Lauridsa Briggea« (Zagreb: Školska knjiga, 2004), str. 719.

⁸ Rainer Maria Rilke, *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1982), str. 2.

ujedno čini i bitnu sastavnicu filozofije egzistencije njemačkog filozofa Martina Heideggera (1889-1976). Ovdje se ono pojavljuje kao modus, odnosno načini čovjekovog tubitka kojeg Heidegger naziva egzistencijalom. Među ostalim egzistencijalima ističe se upravo »bitak-k-smrti« (*Sein zum Tode*).⁹ Baš u tom egzistencijalu, kao bitnom karakteru Heideggerovog egzistencijalnog određenja tubitka, uspostavljena je poveznica s Rilkeovim promišljanjem odnošenja spram smrti. Heidegger u *Uvođenju u metafiziku* navodi da su »u istom redu filozofija i njeno mišljenje samo s pjesništvom«.¹⁰ Nastavlja: »govoriti o ništa je znanosti sve vrijeme grozota i besmislica. Nasuprot tomu, osim filozofa to može i pjesnik - i to ne zato što se u pjesništvu prema mnijenju svakodnevnog razuma postupa manje strogo, nego zato što u pjesništvu (tu je mišljeno samo pravo i veliko) vlada bitna nadmoćnost duha spram sve puke znanosti.«¹¹ Na tragu Schopenhauera i Nietzschea, pa tako i Rilkea, Heidegger odbija znanstveno mišljenje. Govorenje o ništa, odnosno o smrti dopušta jedino filozofima i pjesnicima. Premda su prema *Hrvatskoj enciklopediji* Rilkeove *Elegije* te koje su u mnogočemu nagovještaj Heideggerove filozofije egzistencije, glavna motivacija ovog rada bit će istraživanje Rilkeovog razumijevanja smrti u *Zapiscima Maltea Lauridsa Briggea* kao mogućeg nagovještaja i tla Heideggerovom filozofskom razumijevanju smrti u *Bitku i vremenu*.

2. Heideggerovo razumijevanje smrti u *Bitku i vremenu*

Budući da je Heideggerovo razumijevanje smrti obuhvatno povezano i s nekim drugim problemima uvodno je, barem u kratkim crtama, neophodan pregled konteksta u kojem se to pitanje pojavljuje.¹² Temelj Heideggerove egzistencijalne analitike jest tubitak¹³. Tubitak jest biće kojemu je do njegovog bitka stalo te se spram njega odnosi kao prema najvlastitijoj mogućnosti.¹⁴ Budući da je on napose

⁹ *Hrvatska enciklopedija*, »Heidegger Martin« <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24755>, Pristup: 27. lipnja 2020.

¹⁰ Martin Heidegger, *Uvođenje u metafiziku*, preveo: Damir Barbarić (Zagreb: AGM, 2012), str. 36.

¹¹ Isto, str. 36.

¹² Kao u uvodu rečeno, osnovno pitanje Heideggerove filozofije jest pitanje o bitku i njegovom smislu. Kao nit vodilju u rješavanju tog pitanja Heidegger ističe čovjeka, odnosno njegov tubitak. Tvrdi da »dobivanje temeljnog pojma 'bitak' i skica ontološkog pojmovnog aparata koju on zahtijeva, skupa sa svojim nužnim deklinacijama, trebaju konkretnu nit vodilju« (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985) str. 43). Ta konkretna nit vodilja jest tubitak.

¹³ Naziv tubitak ne izražava ono »što« nekog bića, kao što to primjerice izražavaju riječi kuća ili stol, već tubitak opisuje specifičnu vrstu bitka koju određeno biće, tj. čovjek, ima. Specifična vrsta bitka pod nazivom tubitak određena je nadalje definicijom egzistencije prema kojoj »tubitak jest biće koje se u svojem bitku odnosi prema tom bitku razumijevajući« (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 58). Tim određenjem Heidegger ustvrđuje razliku između čovjeka koji se svjesno odnosi spram svog bitka, pa tako egzistira, i predmeta koji ima tek puko postojanje. Posljedično tome Heidegger ustvrđuje da glede karakteristika tog bića, koje po vrsti bitka jest tubitak, više ne može biti riječ o kategorijama, već o egzistencijalima. Heidegger piše »[...] karakteristike što ih je moguće ispostaviti kod tog bića nisu postojeća 'svojstva' [...] nego su uvijek tubitku mogući načini da jest [...]« (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 46). Iz toga slijedi prva karakteristika tubitka; prednost egzistencije pred esencijom. Druga karakteristika tubitka jest njegova vlastitost. (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 47).

¹⁴ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 47.

svoja mogućnost, on sâm sebe može birati, ali isto tako i izgubiti.¹⁵ Iz toga što se može izgubiti proizlazi da je tubitak u mogućnosti biti pravi ili nepravi. Pravost i nepravost tubitka predstavljaju moduse bitka koji su utemeljeni u vlastitosti tubitka.¹⁶ Njih Heidegger nadalje istražuje time što razmatra na koga se uopće temeljno ustrojstvo tubitka odnosi. U tom kontekstu govori o nepravosti tubitka u njegovoj propalosti u ono Se (das Man). Baš pravost i nepravost vlastitosti tubitka, kako će kasnije biti prikazano, jesu jedna od ključnih uporišnih točaka u shvaćanju Heideggerovog izlaganja o odnošenju spram smrti. Kao jedan daljnji vidokrug koji ovdje spomenuto obuhvaća te koji preko kasnije razrađene tjeskobe služi kao poveznica s ishodišnim fenomenom smrti, Heidegger postavlja pojam čuvstvovanje. Čuvstvovanje kao sukonstituteunt tubitka jest, kako Heidegger ističe, fundamentalni egzistencijal.¹⁷ Čuvstvovanje se kao takvo odnosi na ontološku razinu, dok je ono na ontičkoj razini isto što i raspoloženje.¹⁸ Heidegger, s obzirom na to da je moguće da se raspoloženja tubitka pokvare i preokrenu, zaključuje da mora postojati neko njegovo izvorno raspoloženje.¹⁹ U oneraspoloženosti tubitku se njegov bitak otkriva kao teret te on u takvom stanju nije u mogućnosti spoznati razlog tome.²⁰ Tek u raspoloženosti tubitak je samom sebi dokučen²¹ kao bitak koji mu egzistirajući valja biti. Spoznajom on ne može doći do toga, nego jedino preko čuvstvovanja. Navedeno da jest i da mu valja biti Heidegger označava pojmom bačenosti²². U svojoj bačenosti tubitak jest takav da »najčešće ontičko-egzistencijalno izbjegava bitak dokučen u raspoloženju.«²³ Heidegger nadalje tvrdi da će »egzistencijalno ustrojstvo tog izbjegavanja postat [...] jasno kod fenomena propadanja.«²⁴ Ono što Heidegger naziva izbjegavanjem, odnosno bježanjem tubitka pred sobom istovremeno jest »[...] propadanje tubitka u Se i 'svijet' brigovanja [...]«.²⁵ Tubitak je u svojoj bačenosti ponajprije bačen u ono Se. Ovo postaje vidljivim kada Heidegger postavlja retoričko pitanje »nije li tubitak kao bačeni

¹⁵ Isto, str. 47.

¹⁶ Isto, str. 47.

¹⁷ Isto, str. 152.

¹⁸ Isto, str. 152.

¹⁹ Isto, str. 153.

²⁰ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 153.

²¹ Dokučenost tubitka uspostavlja se kroz čuvstvovanje i razumljenje. Tubitku sukladno Tu jest njegova dokučenost. Heidegger tvrdi da je tubitak u čuvstvovanju već oduvijek doveden pred samog sebe, odnosno sam sebi dokučen. Tu njegovu primarnu karakteristiku potrebno je shvatiti u smislu iskonskog ili apriornog stanja kojemu se on tek treba vratiti. To stanje u kojemu je tubitak doveden pred samog sebe stoji kao mogućnost nasuprot njega. Međutim, dokučivanje putem spoznaje ne može zahvatiti onu razinu u kojoj je tubitak doveden pred bitak svoga Tu. Nju tubitak može zahvatiti tek preko izvornog dokučivanja putem raspoloženja, odnosno čuvstvovanja. Premda Hrvoje Šarinić u svome prijevodu za izraz *Erschlossenheit* koristi dokučenost, osobno smatram da je jednako primjeren i izraz otključanost. Tome u prilog govori činjenica da je riječ o mogućnosti kojoj se tubitak tek treba usmjeriti i koja je otvorena spram njega.

²² Čuvstvovanje tubitku dokučuje njegovu bačenost u svijet. Heidegger ističe da »i upravo u najravnodušnijoj i najbezazlenijoj svakidašnjici može bitak tubitka banuti kao golo ,da-jest-i-valja-mu-bititi'« (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 153). Navedeno golo da-jest-i-valja-mu-bit, koje je za razliku od onog odakle i kamo tubitka, tubitku kroz čuvstvovanje dokučeno, opisuje pojam bačenosti (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 154).

²³ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 153.

²⁴ Isto, str. 159.

²⁵ Isto, str. 211.

bitak-u-svijetu upravo najprije bačen u javnost Se?«. ²⁶ S obzirom na prikazano, sažeto se može reći da čuvstvovanje dokučuje bačenost tubitka u ono Se. U njemu tubitak isprva kroz propalost i izbjegavanje svog bitka nije pravi. Stoga je u idućem poglavlju dat detaljniji prikaz fenomena Se te je istome u nastavku preko fenomena tjeskobe konačni cilj izoštren prikaz prave vlastitosti.

2.1. Se kao nepravi tubitak i prava vlastitost tubitka

Kada govori o »biću« kao drugoj sastavnici bitka-u-svijetu Heidegger govori o pitanju onoga tko bitka-u-svijetu. Heidegger pita na koga se bitak-u-svijetu odnosi te kao polazište koristi područje svakidašnjice u kojoj tubitak isprva jest. Temelj svakidašnjeg samobitka jest su-bitak. ²⁷ Heidegger piše »[...] pojavljujući se u su-bitku ujedno kod Drugih, tubitak nije on sam«. ²⁸ U smislu određenja onog Se Heidegger utvrđuje »tko — nije ni ovaj niti je onaj, nije netko sâm i nisu neki, niti je to zbroj sviju. 'Tko' jest neutrum, Se«. ²⁹ Uz navedeno, u svojoj bačenosti tubitak sâm sebe upravo isprva pronalazi u svojoj nepravosti spomenutog neutruma, tj. Se. Prvotnost istog naglašena je kada Heidegger tvrdi »ličnost svakidašnjeg tubitka jest *Se-ličnost*, koju razlikujemo od *prave*, to jest, posebice uzete *ličnosti*. Kao Se-ličnost, svaki pojedini tubitak *razasut* je u Se i mora sebe tek naći«. ³⁰ Isto još jasnijim postaje kada Heidegger tvrdi »pravi samobitak ne počiva na nekom izvanrednom stanju subjekta odvojenom od Se, nego je jedna egzistencijalna modifikacija Se kao jednog egzistencijala«. ³¹ Dakle, pravost tubitka nije neko njegovo iskonsko stanje, već je nadržadnja, odnosno kako Heidegger kaže, njegova modifikacija. Nepravost tubitka jest njegovo iskonsko stanje. U takvom iskonskom stanju on jest zbog svoju bačenosti u Se. U bačenosti u Se i svojoj nepravoj vlastitosti on jest takav da u njoj propada. U smislu njegove neprave egzistencije u propadanju kao spasonosna se pojavljuje baš tjeskoba. Heidegger ističe da je upravo tjeskoba ta koja »odnosi tubitak natrag iz njegova propadajućeg rastakanja [...]«. ³²

2.2. Tjeskoba

Fenomena tjeskobe Heidegger se dotiče kroz razmatranje izgubljenosti tubitka u svakidašnjici te tvrdi da »to rastakanje kod ... najčešće ima karakter izgubljenosti u javnosti Se«. ³³ Izgubljenost tubitka kao njegova propalosti ujedno čini i njegovu nepravost. Osim fenomena nepravosti tubitka, tjeskobi

²⁶ Isto, str. 190.

²⁷ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 129.

²⁸ Isto, str. 143.

²⁹ Isto, str. 144.

³⁰ Isto, str. 147.

³¹ Isto, str. 148.

³² Isto, str. 214.

³³ Isto, str. 199.

ujedno prethodi i pitanje cjeline egzistencijalnog ustrojstva tubitka. Glede nepravosti u svakidašnjici propadajućeg tubitka, već je u prethodnom poglavlju istaknuto da je tjeskoba ona koja tubitak iz tog rastakanja izbavlja k pravosti njegove vlastitosti. K tome u kontekstu razmatranja mogućnosti zahvaćanja strukturne cijelosti kroz svakidašnjicu Heidegger ustvrđuje da »svakidašnje iskustvo okolnog svijeta, koje [...] ostaje usmjereno na unutarstvjska bića, ne može ontički izvorno prezentirati tubitak za ontološku analizu«. ³⁴ Iz svakidašnjice strukturnu cijelost nije moguće zahvatiti. Heidegger se umjesto toga okreće upravo fenomenu tjeskobe. Pritom Heidegger polazi od sljedeće analogije. Tvrdi da »ontološkoj strukturi tubitka pripada razumljenje³⁵ bitka«. ³⁶ Ono je pak razumljenje s obzirom na dokučenost^{37,38} Vrstu bitka dokučenosti uz razumljenje konstituira i čuvstvovanje^{39,40} Preko čuvstvovanja tubitak dopire do samog sebe.⁴¹ Taj način čuvstvanog i razumijevajućeg dokučivanja kojim se on dovodi pred sebe, treba biti takav da u dokučenom dolazi do izražaja strukturna cjelovitost naglašava Heidegger.⁴² Kao jedan takav način dokučivanja Heidegger ističe upravo čuvstvovanje tjeskobe.⁴³ Premda ni ona u konačnici ne čini sama cjelokupnu strukturnu cijelost, odnosno ne odgovara na pitanje »kako okarakterizirati samo to jedinstvo«⁴⁴, tjeskoba ipak nudi temelj njegovom odgonetavanju. U opisivanju same tjeskobe Heidegger polazi od ranije navedenog propadanja, odnosno tubitkovog bijega pred sobom.⁴⁵ Bijeg jest karakter uzmicanja⁴⁶. Ono pred-čim tubitak uzmiče jest neko ugrožavajuće unutarstvjsko biće.⁴⁷ To biće tubitku dokučuje strah.⁴⁸ Ono je kao ugrožavajuće strašno te može i izostati.⁴⁹ Međutim, biće za kojim Heidegger ovdje traga, pred kojim tubitak, isprva shvaćeno strahuje, iste je vrste bitka kao sâm tubitak.⁵⁰ Tubitak dakle, strahuje pred samim sobom. Ipak, stoga što tubitak nije nešto ugrožavajuće i strašno, nešto što može i izostati, Heidegger zaključuje da ono što dokučuje to biće ne može biti strahovanje. Heidegger zaključuje da se

³⁴ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 206.

³⁵ Razumljenje je uz čuvstvovanje konstitutivni moment tubitka. Ono se ističe kao bitna sastavnica kada Heidegger opisuje egzistencijalnu konstituciju onog Tu. Uz to što se Tu konstituira putem čuvstvovanja, ono se konstituira i putem razumljenja. Ono se ne odnosi na razumljenje nečeg konkretnog, doraslost nečemu ili neku sposobnost, tj. nešto što je na razini ontičkoga, već je način bitka onog egzistirajućeg. Način bitka koji je obilježen onim moći-biti i koji je svojstven tubitku uz čuvstvovanje, uspostavlja se i kroz razumljenje. (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 163).

³⁶ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 207.

³⁷ Vidi fusnotu 21.

³⁸ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 207

³⁹ Vidi str. 7-8 ovoga rada.

⁴⁰ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 207.

⁴¹ Isto, str. 207.

⁴² Isto, str. 207.

⁴³ Isto, str. 207.

⁴⁴ Isto, str. 218.

⁴⁵ Isto, str. 211.

⁴⁶ Isto, str. 211.

⁴⁷ Isto, str. 211.

⁴⁸ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 211.

⁴⁹ Isto, str. 211.

⁵⁰ Isto, str. 211.

»odvraćanje propadanja temelji [...], naprotiv, u tjeskobi, koja sa svoje strane tek čini mogućim strah«. ⁵¹ Razlika između straha i tjeskobe jest u onom pred čim straha, odnosno tjeskobe. Tjeskoba ne zebe pred nečim određenim i unutarsvjetskim, već pred bitkom-u-svijetu kao takvim. ⁵² Svijet je pak, kao takav, beznačajan. ⁵³ Ono pred čim zebnje, tjeskobi nije poznato. Upravo u ovom momentu tjeskoba oslobađa tubitak iz njegove vezanosti i propalosti u Se i vraća ga njegovoj vlastitoj pravosti. Isto Heidegger opisuje riječima »u tjeskobi tone okolnosvjetski Priručno, uopće unutarsvjetska bića. ‘Svijet’ ne može pružiti više ništa, to jednako malo može i su-tubitak Drugih. Tako tjeskoba oduzima tubitku mogućnost da, propadajući, razumije sebe iz ‘svijeta’ i javne izloženosti«. ⁵⁴ K tome naglašava da je zbog vladavine tubitkove propalosti u javnosti pojavljivanje prave tjeskobe tek rijetkost. ⁵⁵ Ono što iz ovdje rečenog proizlazi, a što će se u kontekstu smrti pokazati veoma važnim, jest da »tjeskoba izolira tubitak u njegov najvlastitiji bitak-u-svijetu koji, kao razumijevajući, bitno projektira sebe prema mogućnostima.« ⁵⁶ Glede same tjeskobe je stoga u konačnici u sažetom obliku valjano reći »zebnja jest kao čuvstvovanje jedan način bitka-u-svijetu; Pred-čim tjeskobe jest bačeni bitak-u-svijetu; Za-što tjeskobe jest Moći biti-u-svijetu«. ⁵⁷ Preko ovih sastavnica tjeskobe uspostavlja se veza s odnošenjem spram smrti.

2.3. Smrt

U čuvstvovanju tjeskobe dokučeno za-što te tjeskobe, tj. moći biti-u-svijetu, u fenomenu smrti nailazi na svoju apsolutnu negaciju. Smrt je mogućnost koja tubitku predstoji i koju on uvijek preuzima napose. ⁵⁸ Putem fenomena smrti tubitak se susreće sa svojim najvlastitijim Moći-biti i to tako da smrt prepozna je kao mogućnost onog ne-više-moći-biti-tu. ⁵⁹ Baš u toj mogućnosti tubitku je stalo do bitka. ⁶⁰ Tu se tubitak odnosi spram onog još predstojećeg samog sebe, a koje će biti ne-više-moći-biti-tu. ⁶¹ Heidegger smrt definira kao »najvlastitiju neodnošajnu nenadmašivu mogućnost« ⁶² tog ne-više-moći-biti-tu. Najvlastitija je zbog toga što smrt nekog tubitka ne može preuzeti ni jedan drugi tubitak, ona se tiče isključivo njegovog vlastitog moći-biti. Heidegger tvrdi da »ovako predstojeći

⁵¹ Isto, str. 211-212.

⁵² Isto, str. 211-212.

⁵³ Isto, str. 212.

⁵⁴ Isto, str. 213.

⁵⁵ Isto, str. 216.

⁵⁶ Isto, str. 213.

⁵⁷ Isto, str. 217.

⁵⁸ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 285.

⁵⁹ Isto, str. 285.

⁶⁰ Isto, str. 285.

⁶¹ Isto, str. 285.

⁶² Isto, str. 285.

sebi, u njemu su razvrgnuta sva odnošenja prema drugom tubitku⁶³ pa je ona stoga neodnošajna. Na posljeticu ona je i nenadmašiva stoga što predstavlja apsolutnu opreku, odnosno negaciju moći-bititi tubitka. Time je u njoj ugašena baš svaka njegova mogućnost te nema neke daljnje mogućnosti koja bi nadmašila tu njegovu nemogućnost da bude. Vezano uz tu mogućnost (ne-više-moći-bititi-tu) Heidegger naglašava da ju »tubitak ne pribavlja sebi naknadno i zgodimice u tijeku svojeg bitka. Nego je tubitak, ako egzistira, već *bačen* također u tu mogućnost«. ⁶⁴ K tome, on je ne mora nužno odmah biti svjestan. Tubitak ponajprije i ponajčešće nema saznanja o toj mogućnosti. ⁶⁵ Međutim, kako kaže Heidegger »bačenost u smrt njemu se najizvornije i najizrazitije otkriva u čuvstvovanju tjeskobe«. ⁶⁶ Nadalje tvrdi da »tjeskoba pred smrću jest tjeskoba ‘pred’ onim najvlastitijim, neodnošajnim i nenadmašivim Moći-bititi«. ⁶⁷ Kao što je već na kraju prethodnog poglavlja istaknuto, ono pred čim tjeskobe jest bitak-u-svijetu; ono za što tjeskobe jest Moći-bititi naprosto tubitka. ⁶⁸ Tjeskoba pred smrću dakle, nije proizvoljna, već je ona temeljno čuvstvovanje. ⁶⁹ Kao takva ona dokučuje tubitku da uz njegovu egzistenciju u svakom trenutku koegzistira i njegova smrt u obliku mogućnosti. ⁷⁰ Dakle, tjeskoba je ta koja tubitku ukazuje na mogućnost njegove smrti, odnosno ta koja tubitak kroz beznačajnost svijeta uopće i unutarsvjetski susretajućih bića upućuje na njihovu suprotnost, tj. mogućnost smrti. To da za smrt mnogi ne znaju prema Heideggeru je svodivo na to da si tubitak ponajprije i ponajčešće najvlastitiji bitak-k-smrti sâm od sebe prikriva time što bježi pred njim. ⁷¹ Taj bijeg (pred najvlastitijim bitkom-k-smrti) podudaran je s propadanjem. ⁷² Kao što je već ranije naznačeno, propadanje tubitka u ono Se predstavlja jedan od bitnih koraka na putu k shvaćanju onog što Heidegger podrazumijeva pod ispravnim odnošenjem spram smrti. Prikaz uloge istog u kontekstu odnošenja spram smrti slijedi u narednom poglavlju.

2.4. Bijeg u bezlično Se kao bijeg tubitka pred bitkom-k-smrti

Budući da je bitak-k-smrti nužno svojstven bitku tubitka Heidegger isprva polazi od toga da on mora biti takav da ga je moguće pronaći i u svakidašnjici. ⁷³ Osobitost svakidašnjice je ono Se (*das Man*). ⁷⁴

⁶³ Isto, str. 285.

⁶⁴ Isto, str. 285.

⁶⁵ Isto, str. 285.

⁶⁶ Isto, str. 285.

⁶⁷ Isto, str. 285.

⁶⁸ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 285.

⁶⁹ Isto, str. 285 - 286.

⁷⁰ Isto, str. 286.

⁷¹ Isto, str. 286.

⁷² Isto, str. 286.

⁷³ Isto, str. 286.

⁷⁴ Isto, str. 287.

Stoga Heidegger razmatra na koji se način svakidašnji tubitak kao ono Se odnosi spram svog bitka-k-smrti. Unutar bezličnog Se nema pojedinca. Heidegger ističe da je javnosti onog svakidašnjeg skupa (*Miteinander*) smrt poznata kao smrtni slučaj.⁷⁵ Kao takav on u smislu svakidašnje susretivog ostaje neprimijećen.⁷⁶ Bližnji pa tako i daleki umiru. Bježeće govorenje o tome hoće reći »na kraju se jednom i umire, ali za sada se sâm ostaje nepogođenim«. ⁷⁷ To umire Se stvara privid da smrt pogađa Se.⁷⁸ Ovdje Heidegger ustvrđuje da »javno izlaganje tubitka kaže: ‘umire se’, jer time svatko drugi i sâm Se može sebe uvjeriti: nikada upravo ja: jer to Se jest *nitko*«. ⁷⁹ To Se pospješuje iskušenje prikrivanja i bijega tubitka pred najvlastitijm bitkom-k-smrti.⁸⁰ Prikrivanje i bijeg pred smrću toliko vladaju svakidašnjicom da bližnji tješe svoje pored sebe umiruće tako što ih uvjeravaju u već skori povratak svakodnevnom.⁸¹ Svakidašnjica toliko je zadržto zaokupljena prikrivanjem i bijegom da smrt drugih vidi kao društvenu neugodnost koje društvo treba ostati pošteđeno.⁸² Svakidašnjica je čak i predvidjela i izregulirala kako Se o smrti ima za misliti.⁸³ Postavljanje spram smrti tu slovi kao kukavičluk i bježanje iz svijeta.⁸⁴ Ono Se ne dozvoljava pojavljivanje smjelosti-k-tjeskobi.⁸⁵ Heidegger glede fenomena Se zaključuje da »ono što je prema nečujnom dekretu Se ‘pristojno’, to je ravnodušni mir naprama ‘činjenici’ da se umire. Oblikovanje neke takve ‘nadmoćne’ ravnodušnosti *otuđuje* tubitak od njegova najvlastitijeg, neodnošajnoga Moći-biti.«⁸⁶ Prema Heideggeru je dakle bitno svojstvo odnošenja Se spram smrti ravnodušnost. Opravdanje za tu ravnodušnost tubitak pronalazi u činjenici »kako ‘se sâm’, eto još ‘živi’«. ⁸⁷

2.5. Pravost bitka-k-smrti i ispravno odnošenje spram nje

U konačnici, Heidegger putem pojma istrčavanje prikazuje što podrazumijeva pod pravim odnošenjem spram smrti. Heidegger se pita kako tubitak može zahvatiti smrt tako da se spram nje odnosi kao spram stvarne i u svakom trenutku prisutne mogućnosti te zaključuje da je to jedino moguće kroz istrčavanje u tu mogućnost. To istrčavanje ne treba rezultirati nečim kroz brigovanje na raspolaganje

⁷⁵ Isto, str. 287.

⁷⁶ Isto, str. 287.

⁷⁷ Isto, str. 287.

⁷⁸ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 288.

⁷⁹ Isto, str. 288.

⁸⁰ Isto, str. 288.

⁸¹ Isto, str. 288.

⁸² Isto, str. 288.

⁸³ Isto, str. 288.

⁸⁴ Isto, str. 288.

⁸⁵ Isto, str. 288.

⁸⁶ Isto, str. 289.

⁸⁷ Isto, str. 289.

stavljenim njemu stvarnim, već puno prije razumijevajućim približavanjem.⁸⁸ Istrčavanje je ono koje mu omogućava razumijevanje onog njegovog krajnjeg moći-bitu, odnosno pravu egzistenciju.⁸⁹ Tubitak jedino može biti pravi ukoliko on sam sebi nudi mogućnost za to.⁹⁰ Ono što odlikuje pravost bitka-k-smrti jest njegova sloboda spram smrti kroz koju sve svoje, toj krajnjoj mogućnosti prethodeće mogućnosti sada ne uzima više kao neke slučajno nametnute, već s obzirom na svijest o svojoj konačnosti bitno određene i odabrane.⁹¹ Tek kao takve one više nisu slučajne, već pravo odabrane. Dakle, tubitku, tj. čovjeku, kako bi njegova egzistencija bila prava, vlastito projektiranje mora biti takvo da odabir i ostvarenje njegovih mogućnosti proizlaze s obzirom na uvijek aktualiziranu mogućnost njegove smrti, tj. s obzirom na krajnju ishodišnu točku njegove egzistencije. Isto Heidegger čak naziva zadaćom tubitka kada piše »istrčavanje dokučuje egzistenciji, kao krajnju mogućnost, zadaću da bude vlastita, i tako razbija uporno ostajanje pri jednom postignutoj egzistenciji«. ⁹² Kao što je glede tjeskobe prije navedeno da je ona ta koja tubitku otvara slobodu da bira sam sebe i da mu s obzirom na isto otvara mogućnost da bude pravi⁹³ (a ne nepravi u Se propadajući tubitak), jednako tako ovdje istrčavanje tubitku otvara slobodu k pravom bitku-k-smrti⁹⁴, (koji predstavlja opreku nepravom bitku-k-smrti onog Se). Tjeskoba kao temeljno čuvstvovanje predstavlja osnovu istrčavanju. U osnovi istrčavanja, stoga što ono tubitak usamljuje i cjelinu onog moći-bitu njemu čini izvjesnom, kao temeljno čuvstvovanje leži tjeskoba.

3. Odnos Rilkeova i Heideggerova razumijevanja smrti

Nakon što je do sada temom bila pozicija problema smrti u Heideggerovoj egzistencijalnoj filozofiji u *Bitku i vremenu*, nadalje će, kao što je vidljivo iz naslova poglavlja, biti riječ o Rilkeovom tumačenju problema smrti u *Zapiscima Maltea Lauridsa Briggea*. Pritom će ono, u skladu sa središnjom idejom ovoga rada, istovremeno biti razmatrano kao moguće tlo i nagovještaj ranije iznesenih Heideggerovih spoznaja. Stoga će prikaz Rilkeovog tumačenja smrti biti usmjeren samo na one momente koji mogu udovoljiti toj zadaći. Kao takvoj zamisli prikladni ističu se idući momenti: čovjekova otuđenost u masi, vječita prisutnosti smrti, tjeskoba te u konačnici otvorenosti spram smrti. Osim navedenih dodirnih točaka mogućem utjecaju u prilog govori i Heideggerova upoznatost s Rilkeovim djelima. Heidegger se u nizu djela izravno poziva na Rilkea. Mada je to pozivanje

⁸⁸ Isto, str. 298.

⁸⁹ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 299.

⁹⁰ Isto, str. 299-300.

⁹¹ Isto, str. 300.

⁹² Isto, str. 300.

⁹³ Isto, str. 213.

⁹⁴ Isto, str. 300.

zastupljeno tek u kasnijoj Heideggerovoj fazi u kojoj je on okrenut pjesništvu, time nije isključeno da je Heidegger već za vrijeme nastajanja *Bitka i vremena* bio upoznat s 1910. god. objavljenim *Zapiscima Maltea Lauridsa Briggea*. Njih Heidegger kasnije čak izravno spominje u članku *Wozu Dichter?*.⁹⁵ Premda ovaj rad nema za ambiciju nedvojbeno dokazati da Heidegger izravno preuzima Rilkeove ideje, već mu je cilj ukazati na moguću inspiriranost njima, ipak u tu svrhu nije na odmet uzeti u obzir i neke stavove koji govore prvome u prilog. Tako primjerice Milan Kangrga u svojim predavanjima koja u objedinjenom izdanju objavljuje pod naslovom *Klasični njemački idealizam* na više mjesta proziva Heideggera za korištenje i preuzimanje ideja nekih njegovih suvremenika. Na jednom mjestu Kangrga proziva Heideggera zbog sličnosti završetka *Bitka i vremena* s djelom *Povijest i klasna svijest* Györgya Lukacsa.⁹⁶ Iako Heidegger *Zapise Maltea Lauridsa Briggea* nigdje eksplicitno ne tematizira, niti Rilkeu igdje spominje u kontekstu svog tumačenja fenomena smrti, ipak u spomenutoj kasnijoj pjesničkoj fazi on je učestalo spominjan. Uz navedeni članak *Wozu Dichter?*, Heidegger se i u *Parmenidesu* poziva na Rilkeu. Ovdje problematizira Rilkeovo metafizičko određenje čovjeka u *Devinskim elegijama*.⁹⁷ Osim toga je o Rilkeu riječ i u predavanju objavljenom pod naslovom *Hölderlins Hymne »Andeken«*. Tu prikazuje Rilkeov osvrt na komentar Norberta von Hellingratha u kojem on govori o Friedrichu Hölderlinu.⁹⁸ Iako navedena mjesta ovdje nadalje neće biti detaljnije razmatrana s obzirom na to da u njima nigdje nije tematizirano Rilkeovo tumačenje smrti, ona ipak učvršćuju Heideggerovu vezu s Rilkeom. Nadalje će detaljnije, napose po poglavljima, biti razmotrene spomenute dodirne točke *Bitka i vremena* i *Zapisa Maltea Lauridsa Briggea*.

3.1. Bijeg u Masu i vlastitost

Jedan od učestalo isticanih i značajnih motiva u Rilkeovim *Zapiscima Maltea Lauridsa Briggea* jest čovjekov život u masi i njena uloga u čovjekovu odnošenju spram vlastite smrti. Isti je sadržan već u prvoj rečenici djela kada Rilke navodi »tako dakle, ovamo dolaze ljudi živjeti, radije bih pomislio da se umire ovdje«⁹⁹, pritom misleći na Pariz. Dio spomenute rečenice u kojem Rilke naglašava »[...]

⁹⁵ Martin Heidegger, *Wozu Dichter?* u: *Holzwege*, GA I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910 - 1976, Band 5 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977), str. 276.

⁹⁶ Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam, Predavanja*, urednik: Birislav Mikulić (Zagreb: FF Press, 2008), str. 214.

⁹⁷ Martin Heidegger, *Parmenides*, GA II. Abteilung: Vorlesungen, Band 54 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977), str. 231.

⁹⁸ Martin Heidegger, *Hölderlins Hymne »Andeken«*, GA II. Abteilung: Vorlesungen 1923-1944, Band 52 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977), str. 44 - 45.

⁹⁹ Rainer Maria Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, preveo: Oto Šolc (Zagreb: Europress holding, 2008), str. 7.

radije bih pomislio da se ovdje umire.«¹⁰⁰ potrebno je shvatiti kao Rilkeovu provokaciju kojom u masu odbjeglog čovjeka želi upozoriti na neizbježnost njegove smrti. Jedan daljnji moment u kojem ovaj motiv jasno dolazi do izražaja nalazi se u 7. poglavlju djela. Ovdje Malte promišljajući bolničko umiranje ističe »taj izvrсни hotel veoma je star, već za kralja Klodovika umiralo se u njemu u vlastitoj postelji. Sada se umire u 559 postelja. Naravno, kao u tvornici. Pri ovakvoj golemoj proizvodnji nije svaka pojedina smrt osobito dobro izvedena, ali to nije važno. To je stvar množine¹⁰¹«. ¹⁰² Rilke bolničku smrt ovdje poistovjećuje s tvornički i na traci izrađenim proizvodima. Svojestvo nekog tvorničkog proizvoda jest da je on predmet masovne proizvodnje te da se kao takav ni malo ne razlikuje od nekog drugog proizvoda nastalog na toj traci. Predmet mase gubi svaki individualni značaj, a kako će se naposljetku pokazati, smrt zapravo uvijek jest nešto što je izuzetno navlastito i utoliko drugačije. Vidljivo je dakle da Rilke želi reći da čovjekova utonulost u masu, u primjeru bolničkog umiranja koje je tek jedno od 559 njih, ima za svrhu odvratiti čovjeka od isticanja vlastitosti smrti, a ujedno s time i stvarnog odnošenja i suočavanja s istom. Navedena misao prisutna je i u dijelu Heideggerovog teksta u kojem navodi »javno izlaganje tubitka kaže: 'umire se', jer time svatko drugi i sâm Se može sebe uvjeriti: nikada upravo ja: jer to Se jest *nitko*. 'Umiranje' se nivelira na događaj koji doduše pogađa tubitak, ali nikomu ne pripada osobito.«¹⁰³ Dakle, Heidegger isto kao i Rilke govori o smrti kao nečem osobitom. Pritom je i za Heideggera upravo masa ta koja čovjeka odvlači od onog osobitog i istinskog odnošenja spram smrti. U vezi s odnošenjem spram smrti Rilke ističe »to je stvar množine¹⁰⁴«. ¹⁰⁵ Heidegger kroz govorenje o svakidašnjici, a čiji je karakter ono Se (*das Man*) tvrdi »[...] u isti mah s [...] umirivanjem, koje odguruje tubitak od njegove smrti, Se uspostavlja svoje pravo i ugled prešutnim reguliranjem načina, kako *se* uopće ima odnositi prema smrti.«¹⁰⁶ Dakle, Heidegger govori o diktatu mase, odnosno onog Se, utoliko što je ona ta koja određuje kako se u nju utonuli pojedinac ima odnositi spram smrti. Baš ista misao iznesena je u Rilkea kada on za izvođenje smrti kaže »to je stvar množine¹⁰⁷«. ¹⁰⁸ Rilke k tome nadalje tvrdi »Štoviše, i bogataši, koji bi to i mogli, koji bi i mogli izdašno umirati, započinju bivati površni i ravnodušni, želja, posjedovati

¹⁰⁰ Isto, str. 7.

¹⁰¹ Greška u prijevodu: U izvorniku upotrijebljen njemački izraz »Masse«, a koji je svakako prevodiv hrvatskom riječju »masa«, koja obilježava mnoštvo ljudi. Autor u ovom kontekstu riječ koristi u pejorativnom značenju te je ona i stoga za prevoditi s hrvatskom riječju »masa«, koja zadržava mogućnost pejorativnog značenja. Vidi: Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić, Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika, *Kroatisches Universalwörterbuch/ Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, »Masse« (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2015), str. 1101-1102; Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, »masa« (Zagreb: Europress holding i Novi liber, 2007), str. 241. K tome se riječ javlja unutar fraze »die Masse macht es«, a koja ima za značiti da je masa ta koja propisuje.

¹⁰² Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 10.

¹⁰³ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 288.

¹⁰⁴ Vidi fusnotu 101.

¹⁰⁵ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 10.

¹⁰⁶ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 289

¹⁰⁷ Vidi fusnotu 95.

¹⁰⁸ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 10.

svoju vlastitu smrt, sve je rjeđa.«¹⁰⁹ Ista misao prisutna je i u dijelu Heideggerovog teksta u kojem on tvrdi da je »ono što je prema nečujnom dekretu Se 'pristojno', to je ravnodušni mir naprama 'činjenici' da se umire. Oblikovanje neke takve 'nadmoćne' ravnodušnosti *otuduje* tubitak od njegova najvlastitijeg, neodnošajnoga Moći-bitu.«¹¹⁰ Heidegger u istom kontekstu koristi isti termin kao i Rilke. Obojica koriste termin ravnodušan¹¹¹ kada opisuju kakvim ono Se, odnosno u Rilkeu masa, propisuje da se ima za biti u odnošenju spram smrti. Ono što u kontekstu problema mase smatra ispravnim odnošenjem spram smrti Rilke prikazuje kroz smrt Malteove sestre Ingeborg. Ona okupljenima oko sebe govori »'ne bi se trebali ovako sakupljati; svi mi to znamo, mogu vas umiriti dobro je ovako [...]«.¹¹² Malteova sestra Ingeborg odbija oko sebe okupljenu masu te bezpogovorno prihvaća suočavanje sa smrću u osami.

3.2. Smrt kao vječito prisutna mogućnost

Rilke u svom djelu smrt prikazuje kao nešto tijekom života uvijek i u svakom trenutku, od samog njegovog začetka, već prisutno. Takav prikaz smrti vidljiv je u nizu momenata. Rilke prije svega ističe čovjekovu neosviještenost oko vlastite propadivosti. U tom smislu tvrdi da »djeca nose u sebi neku malu smrt, a odrasli golemu«.¹¹³ Malo se ovdje odnosi na čovjekovu neosviještenost oko svoje smrtnosti. Suprotno navedenom, Rilke ističe da se u Maltea već od najranijeg djetinjstva razvija svijest o sâmoj smrti, pa tako i njenoj vječitoj prisutnosti za čovjekova života. Rilke u 29. poglavlju iznosi alegoriju u kojoj opisuje Malteov prvi susret sa smrću. Malte navodi da se ne sjeća koliko je tada imao godina, ali tvrdi »koliko sam zapravo bio velik vidim po tome, što sam morao klečati na stolcu, da udobno dosegnem stol, na kojem sam crtao«.¹¹⁴ Malte je na bijelome papiru crtao viteza šarenim olovkama. Ponajviše je koristio crvenu te mu je ona u jednom trenutku pala pod stol. Od klečanja su mu noge bile utrnete te se jedva zavukao pod stol. Olovci nije bilo ni traga te se Malte umjesto s olovkom susreće s iskustvom koje će na cijeli njegov budući život ostaviti neizbrisiv trag. Još pod utjecajem usredotočenosti na svjetlost i bijelu boju papira Malteove oči su zaslijepljene. On

¹⁰⁹ Isto, str. 10.

¹¹⁰ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 289.

¹¹¹ Ovu tvrdnju učvršćuje i činjenica da je termin podudaran čak i u izvornicima. Riječ ravnodušan na njemačkom glasi *gleichgültig*. Rečenice u izvornicima glase »sogar die Reichen, die es sich doch leisten könnten, ausführlich zu sterben, fangen an, nachlässig und gleichgültig zu werden [...]« (Rilke, *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, str. 13.) i »was sich gemäß dem lautlosen Dekret des Man 'gehört', ist die gleichgültige ruhe gegenüber der Tatsache, daß man stirbt. Die Ausbildung einer solchen 'überlegenen' gleichgültigkeit *entfremdet* [...]« (Heidegger, *Sein und Zeit*, str. 254). Kao takav, izraz *gleichgültig* jednako je prisutan u oba izvornika.

¹¹² Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 50.

¹¹³ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 10.

¹¹⁴ Isto, str. 53.

opisuje »crnina mi se činila tako zatvorena, da sam se bojao, da ću se sukobiti s njome [...] kad primijetim, kako za moje napregnute oči tama postaje prozirnija«. ¹¹⁵ Nastavlja »[...] prepoznao sam prije svega svoju vlastitu ruku [...] Slijedio sam je, kako napreduje, zanimalo me to, bio sam na sve spreman.« ¹¹⁶ Prisiećanje kulminira u idućim Malteovim riječima »ali kako da budem pripravan na to, da će njoj u susret, iz zida, doći jedna ruka, veća, neobična, mršava, kakve još nisam nikada vidio. Tapkala je na drugoj strani, i obje su se raširene ruke pomicala, slijepo, jedna prema drugoj«. ¹¹⁷ Očito je da Rilke ovdje opisuje Maltein susret sa smrću. Nalazio se na svjetlu i crtao na bijelome papiru. U pokušaju zavlčenja pod stol Malte se susreće s idućim problemom. Noge su mu utrnule od klečanja te mu se zbog zaslijepljenosti svjetlom i bijelim papirom tama pod stolom činila zatvorenom i nepristupačnom. Svjetlost ovdje simbolizira život, dok je tama simbol smrti. Rilke kao uzrok prividne nepristupačnosti i zatvorenosti smrti vidi preokupiranost i zaslijepljenost životom. Ono što je ključno jest da se Malteova ruka u svom traženju, susreće s drugom rukom koja se kreće njoj u susret. Malte u konačnici zaključuje »shvatio sam, da i nadalje ona neće prestati da traži [...]«. ¹¹⁸ Ruka koja traži u susret predstavlja vječito prisutnu smrt koja nam ide u susret. To da ona nikada neće prestati tražiti znači da je neizvjesno kada će nas naći. Rilke odlučno odbija smrt kao ono tek u dalekoj budućnosti predstojeće. On odbija čak i mladost, koja inače simbolizira životnost, uzimati kao nešto smrti daleko. Tim motivom nastoji prikazati koliko je ljudskome životu u svakom trenutku smrt bliska. ¹¹⁹ Koliko radikalno on to misli vidljivo je kada u 9. poglavlju piše »a kakvu je to bolećivu ljepotu davalo ženama, kad bijahu bremenite i kad stoje, a u njihovu velikome tijelu [...] bijahu dva ploda: dijete i smrt. Ne potječe li odatle njihov sočan, gotovo hranjiv smješak što katkada misle: oboje raste«. ¹²⁰ Naposljetku, ta misao prisutna je i u opisu Malteovog djeda s majčine strane, grofa Brahea koji je budućnost odlučno shvaćao i kao sadašnjost. ¹²¹ Ideja vječito prisutne smrti zastupljena je i u Heideggera. Nju Heidegger između ostalog tematizira kada, u smislu zbiljenja ¹²², govori o zrenju ploda. Ističe da »nezreli plod, na primjer, ide u susret svojoj zrelosti. Pri tome u dozrijevanju nipošto

¹¹⁵ Isto, str. 54.

¹¹⁶ Isto, str. 54-55.

¹¹⁷ Isto, str. 55.

¹¹⁸ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 55.

¹¹⁹ Misao o vječitoj prisutnosti smrti vidljiva je i u nizu drugih momenata. Rilke u 11. poglavlju piše »danas je bilo lijepo jesenje jutro. Šetao sam Tuilerijama. Sve, što se protezalo spram istoka, ispred sunca, sjalo je« (Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 14.). Jutro simbolizira početak, dok je jesen ovdje završna faza života. Rilke govori o jesenjem jutru, dakle istovremenoj prisutnosti početka i kraja. Istok se često naziva zemljom izlazećeg sunca (*Morgenland*), tj. on simbolizira početak. Rilke želi reći da je sve što je okrenuto isključivo početku i životu zaslijepljuje te da je ono i samo zaslijepljeno te da ono stoga nije svjesno te istovremene prisutnosti kraja u početku.

¹²⁰ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 14.

¹²¹ Isto, str. 22.

¹²² Prethodno navedenom Heidegger piše da se »može [...], na primjer, reći; Mjesecu još nedostaje zadnja četvrt, da bi bio pun. Još-ne se smanjuje s iščezavanjem sjene koja ga zakriva. Pri tome mjesec ipak uvijek već postoji kao cjelina« (Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 276). Cijelost mjeseca ovdje se odnosi na smrt. Heideggerovo osnovno pitanje jest mogućnost cijelosti tubitka. Međutim, glede tubitka ustvrđuje da ipak nije problem što on kao cijeli nije otkriven, već je problem u tome što on kao takav još nije ni zbiljski (Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 276).

ne biva pripojeno, kao Još-ne postojeće, ono što on još nije. Sam plod dovodi sebe do zrelosti, i takvo sebe dovodenje karakterizira Bitak njega kao ploda.«¹²³ Heidegger glede primjera s plodom zaključuje da »[...] zrijući on jest nezrelost. Još-ne već je uključeno, i to nipošto kao proizviljno određenje, nego kao konstitutiv. Na odgovarajući način i tubitak *je*, dokle god jest, *uvijek već svoje Još-ne*«. ¹²⁴ Heideggerovom sintagmom »[...] *uvijek već svoje Još-ne*« ujedno je izrečen i naslov ovoga poglavlja. Ovo Još-ne označava smrt uzetu kao ono predstojeće. Heidegger tvrdi da je tubitak uvijek već svoje Još ne. Isto posvjedočuje idejnu podudarnost s Rilkeovom mišlju u kojoj je jednako tako smrt nešto uvijek već prisutno. Znakovito je pritom da se Heidegger, jednako kao i Rilke koristi upravo slikom ploda. Kao prethodno istaknuto, Rilke kada govori o trudnicama govori da »u njihovu velikome tijelu [...] bijahu *dva* ploda: dijete i smrt«¹²⁵ što je dodatan indikator podudarnosti. U konačnici Heidegger govori i o istrčavanju kojemu je svrha tubitku putem pravog razumljenja smrti nju učiniti bliskom.¹²⁶ Premda se to razumljenje ne odnosi na neko činjenje zbiljskim, zadržavanje pri tom kraju ili nešto što bi misaono promišljalo kada i kako te smrti, ono ima za svrhu putem istrčavanja u tu mogućnost nju učiniti većom kako bi se u konačnici pokazalo da ona uopće nema mjere te da ju je kao takvu potrebno imat pred očima kao vječito pristnu mogućnost nemjerljive nemogućnosti.¹²⁷

3.3. Tjeskoba (pred smrću)

Rilke motiv tjeskobe prikazuje u 1. poglavlju djela. Već ovdje je ona povezana sa smrću. Vodeća misao poglavlja upravo je problem smrti. Malte ističe da bi prije rekao da se u gradu umire, nego da se tamo živi.¹²⁸ Ističe da je tamo vidio bolnicu i čovjeka koji se srušio.¹²⁹ Vidio je ženu koja je provjeravala je li još živa.¹³⁰ Potom naglašava da je u zraku osjetio jodoform, mast prženog krumpira i upravo tjeskobu¹³¹.¹³² Jodoform je dezinfekcijsko sredstvo iz davnih vremena koje je početkom 19.

¹²³ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 277.

¹²⁴ Isto, str. 277.

¹²⁵ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 14

¹²⁶ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 298.

¹²⁷ Isto, str. 297-298.

¹²⁸ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 9.

¹²⁹ Isto, str. 9.

¹³⁰ Isto, str. 9.

¹³¹ Premda u hrvatskom izdanju Rilkeova djela *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea* u izdavaštvu Europress holdinga prevoditelj Oto Šolc u izvorniku sadržane pojmove »Angst« i »Furcht« ne razlikuje te ih prevodi jednim te istim izrazom, to jest pojmom strah, sâm Rilke, kao što je za pretpostaviti, ne koristi slučajno različite izraze. Taj fenomen svodiv je na prevoditeljsku grešku. Tako rečenice iz izvornika »Das Kind schlief, der Mund war offen, atmete Jodofom, pommes frites, Angst« (Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 9) i »Gegen die Furcht muß man etwas tun, wenn man sie einnal hat« Šolc prevodi s »Dijete je spavalo, usta mu bijahu otvorena; udisalo je jodoform, pečeni krumpir i strah« (Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 7) i »Valja nešto poduzeti protiv straha, kad je u čovjeku« (Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 9). U Heideggera je također prisutno razlikovanje tih dvaju pojmova te on pod strahom (*Furcht*) podrazumijeva način odnošenja spram nečeg određenog, dok pod tjeskobom (*Angst*) podrazumijeva način odnošenja spram neodređenog..

¹³² Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 7.

st. (baš kada je djelo i nastalo) došlo do šire upotrebe kao sastojak u lijekovima.¹³³ Očito je da Rilke s prisutnošću jodoforma u zraku ukazuje na bijeg ljudi pred bolešću, propadanjem te naposljetku smrti. Zastupljenost problema smrti još očitijom postaje kroz tematiziranje tjeskobe. Rilke na spomenutu rečenicu nastavlja riječima »glavno je, da čovjek živi. To je glavno.«¹³⁴ U spomenutom je očito da je tjeskoba povezana sa smrću. Nadalje Malte na jednom mjestu opisuje povratak svojih doživljaja tjeskobe iz djetinjstva, u kojima strahuje od naizgled konkretnih predstojećih događaja. Ti prividni strahovi zapravo su samo različite manifestacije njima u temelju stojeće tjeskobe. Tjeskoba se i u Rilkea odnosi na ono neodređeno, neizvjesno i u ovome svijetu nepostojeće, koje u konačnici ugrožava ono vlastito Ja . U tom kontekstu valja tumačiti primjerice dio u kojem se Malte prisjeća straha od mrvica kruha. Tu Malte govori da je imao »bojazan, da će [...] mrvica kruha koja upravo pada s [...] postelje, pasti staklena i razbita [...] da će time biti sve razbito, sve, zauvijek«.¹³⁵ Ukoliko je sve razbijeno zauvijek, to onda znači da ne preostaje više ništa osim neodređenog. Stoga je navedeno upravo strah pred onim neodređenim ništa te time zapravo tjeskoba. Izravno je riječ o tjeskobi pred smrću u poglavlju 47. Ovdje Malte govori »zašto da se ponašam, kao da nije bilo onih noći, kad sam ustajao, da sjednem zbog smrtnog straha¹³⁶ i tješio se time, kako je ovo sjedenje u najmanju ruku nešto živo: mrtvi ne sjede«.¹³⁷ Kao što je u dijelu u kojem je bilo riječ o Heideggerovom poimanju smrti već istaknuto, i u egzistencijalnoj analitici tubitka tjeskoba ima ključnu ulogu u tumačenju smrti. Heidegger kada govori o tubitku govori da se »bačenost u smrt njemu [...] najizvornije i najizrazitije otkriva u čuvstvovanju tjeskobe.«¹³⁸ Kao što je navedeno tjeskoba pred smrću jest tjeskoba pred onim najvlastitijim, neodnošajnim i nenadmašivim Moći-bitu. Ono za što tjeskobe jest Moći-bitu naprosto tubitka. Vidljivo je da obojica autora govore o tjeskobi kao o modusu ljudske egzistencije koja čovjeka dovodi u odnos spram svoje mogućnosti onog ne-više-moći-bitu, odnosno smrti. Prema Heideggeru »u stanju tjeskobe ('Angst') čovjek izvorno doživljuje ništa i na temelju toga shvaća svoj bitak i bitak uopće.«¹³⁹

¹³³ Respecta, »Da li je jodoform opasan?« (22.11.2017), <https://www.respecta.co.rs/2017/11/22/da-li-je-jodoform-otrovan/#.XVkrdK1i7BI>, Pristup: 18. kolovoza 2019.

¹³⁴ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str.7.

¹³⁵ Isto, str. 39.

¹³⁶ U izvorniku u ovoj rečenici Rilke spominje »Todesangst« (Rilke, *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, str. 132).

¹³⁷ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 92-93.

¹³⁸ Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 285.

¹³⁹ Pandžić Vladimir fra Kruno, *Problem istine u filozofiji Martina Heideggera* (Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2016), str. 50.

3.5. Otvorenost spram smrti

Premda Rilke progovara pjesničkim izričajem te stoga njegovi stavovi nisu uvijek jednoznačno i egzaktno određivi, u nizu momenata ipak postaje vidljivim što podrazumijeva pod ispravnim odnošenjem spram smrti. Tako je primjerice u prikazima Malteovog djeda komornika Christopha Detleva Briggea i u slučaju Malteove sestre Ingeborg, ukoliko se kontekst djela uzme u obzir, jasno raspoznatljivo što autor podrazumijeva pod ispravnim odnošenjem spram smrti. Rilke prethodno kritizira čovjekovu neosviještenosti oko predstojeće smrti, bolničku (bezličnu) smrti te bijeg u masu. Malteov djed primjerice, oprečno onoj bolničkoj, umire vlastitu smrt koju nitko nije mogao previdjeti i prečuti. On je svoje skore smrti bio i te kako svjestan. Malte prepričava »na mom se djedu još [...] vidjelo, da u sebi nosi smrt. A kakva je to bila smrt: dva mjeseca je trajala, toliko glasna da smo je čuli čak na majur«. ¹⁴⁰ Vidljivo je da je Malteov djed primjer ispravnog odnošenja spram smrti. On se spram svoje smrti odnosio tako da ju nitko nije mogao previdjeti, niti prečuti, a kamo li ušutkati. Piše »dugačka, stara gospoštijaska kuća bila je premalena za ovu smrt [...] zahtijevao je, da ga nose iz prostorije u prostoriju [...]«. ¹⁴¹ Prethodno je Rilke kroz prikaz bolničkog umiranja iznio kritičku stav spram bezličnog, ravnodušnog i neprimijećenog umiranja u 559 jednakih kreveta bolnice. ¹⁴² Kao što je rečeno, takvo neipsravno bolničko umiranje Rilke uspoređuje s tvorničkom proizvodnjom. ¹⁴³ Premda Malteov djed, suprotno navedenom, umire vlastitom i uzornom smrću, ono što Rilke u konačnici smatra ispravnim odnošenjem spram smrti još je preciznije vidljivo u slučaju Malteove sestre Ingeborg. Nakon što je doznala da će umrijeti ona govori »[...] dobro je ovako, kako dolazi, ja ne mogu više«. ¹⁴⁴ Iako Rilke ističe vlastitost djedova odnosa spram smrti, sestrin odnos ga nadilazi utoliko što je on ne samo autentičan, već i otvoren spram smrti. K tome Maltina sestra odbija oko sebe okupljenu masu. S obzirom na kontekst djela u ovome je momentu očito riječ o stavu kojeg zagovara i sam autor. Jedan dodatni moment koji potvrđuje tu autorovu poziciju jest već prikazana alegorija u kojoj se Malte pod stolom susreće sa smrću. Nakon što se Malte zavukao pod stol i našao pred smrću za istu ističe »zanimalo me to, bio sam na sve spreman«. ¹⁴⁵ I ovdje jasno dolazi do izražaja da Rilke zagovara otvorenost spram smrti. Ta otvorenost ujedno je i bitna predispozicija pravosti bitka-k-smrti pa tako i pravosti egzistencije u Heideggera. On u svojoj analizi dolazi do zaključka da se suočavanje s vlastitom smrću (bitkom-k-smrti) načelno može ispoljiti dvojako; ili ono rezultira kao »tjeskobu izdržavajuće izlaženje u susret smrti kao u svakom trenutku mogućoj potpunoj

¹⁴⁰ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 10.

¹⁴¹ Isto, str. 10-11.

¹⁴² Isto, str. 10.

¹⁴³ Isto, str. 10.

¹⁴⁴ Isto, str. 50.

¹⁴⁵ Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, str. 55.

nemogućnosti egzistiranja»,¹⁴⁶ ili »kao ustrašeni bijeg od nje.«¹⁴⁷ Prema Damiru Barbariću je u Heideggera upravo to izlaženje u susret smrti, odnosno otvorenost za bitak-k-smrti nužan preduvjet za vlastitost i pravost egzistiranja.¹⁴⁸ Ono što tubitak oslobađa za smrt jest istrčavanje u smrt. Kao što je rečeno, prema Heideggeru tubitak ima zadaću biti vlastiti te mu tu vlastitost omogućava upravo preko istrčavanja uspostavljena otvorenost spram smrti. Tek iz nje i s obzirom na nju tubitak može ispravno birati mogućnosti iz kojih se on projektira te kao takav biti pravi.

4. Zaključak

Glavna i polazišna namjera u ovome radu bila je istražiti i prikazati Heideggerovo razumijevanje smrti koje iznosi u *Bitku i vremenu* te usporediti isto s Rilkeovim shvaćanjem smrti u djelu *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*. Pritom je bilo naglašeno da ta namjera nije imala za konačni cilj nedvojbeno ustvrditi Heideggerovo izravno preuzimanje Rilkeovih ideja, već je za cilj imala razmotriti i ukazati na elemente koji govore u prilog tome da je Heideggerovo razumijevanje smrti u određenim momentima inspirirano Rilkeom. Pokazano je da je Heidegger bio upoznat s Rilkeovim pjesništvom te da na jednome mjestu spominje *Zapise Maltea Lauridsa Briggea*. Središnja tema u

¹⁴⁶ Stipe Kutleša, *Filozofski leksikon* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012), str. 458.

¹⁴⁷ Isto, str. 458.

¹⁴⁸ Damir Barbarić, »Martin Heidegger«, u: Milan Galović (prerađivač sveska); *Suvremena filozofija II*, Hrestomatija filozofije, sv. 8 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), str. 444.

njima, kao što to ističe i Michael Blanchot, upravo je smrt. Budući da Heidegger u kontekstu smrti Rilkea nigdje ne spominje, i budući da je to bio fokus ovoga rada, prikazani su momenti iz *Bitka i vremena* u kojima se uspostavlja paralela s Rilkeom. Utoliko su se čovjekova otuđenost u masi, vječita prisutnost smrti, tjeskoba i konačna otvorenost spram smrti pokazali kao toj namjeri prikladne uporišne točke. Kada je riječ o masi, odnosno u Heideggera *Se*, obojica autora iskazuju negativno stajalište. Jednako tako su i njene karakteristike u obojica autora slične. Obojica o masi govore kao o fenomenu koji čovjeka odvraća od njegove vlastitosti koja je ujedno i preduvjet ispravnog odnošenja spram smrti. Također je podudarno da u obojice autora masa ima diktirajuću ulogu u kojoj njen diktat nastoji potisnuti zamjećivanje i odnošenje spram smrti. Ta podudarnost posebno dolazi do izražaja u činjenici da se obojica autora koriste terminom ravnodušan (*gleichgültig*) kada opisuju kakvim masa diktira da se ima biti spram smrti. Druga točka u kojoj je podudarnost vidljiva jest u obojice prisutna ideja vječito prisutne smrti. Ovdje se obojica autora koriste primjerom ploda. U Rilkea je riječ o djetetu u majčinoj utrobi, koje je plod čijim je začecem ujedno začeta i smrt. Heidegger govori o plodu koji je u svom zrenju ujedno nezrelost koja je još-ne tog ploda. Međutim to još-ne koje stoji za smrt, tom plodu uvijek je već svojstvena. Treća paralela uspostavljena je u fenomenu tjeskobe. Cijelo Rilkeovo djelo prožeto je motivom tjeskobe. Upravo preko nje u obojice autora dolazi do odnošenja spram smrti te je ona u obojice opreka masi. Rilke opisivanju gradske vreve ističe istovremeno prisustvo jodoforma i tjeskobe u zraku. Jodoform kao dezinfekcijsko sredstvo ima za svrhu poštediti masu od nevolje, tj. smrti nagovještene putem tjeskobe. I u Heideggera je, uz istrčavanje u smrt, tjeskoba ta koja preko otvaranja mogućnosti dostizanja prave vlastitosti čovjeka izbavlja iz njegove propalosti u masu. U konačnici, Heideggerovo promišljanje smrti i u zaključku je podudarno s Rilkeovim utoliko što obojica zastupaju stajalište da čovjek treba biti otvoren spram smrti. Način odnošenja spram smrti kojeg Rilke zagovara prikazan je kroz Malteov lik te lik njegove sestre Ingeborg. Oboje imaju zajedničko da se na individualan način suočavaju sa smrću i da ju otvoreno prihvaćaju. U Heideggera je zadaća tubitka da on bude pravi i to tako da vlistito projektiranje uvijek izvodi s obzirom na krajnju točku njegove egzistencije, tj. smrt. Jedan od bitnih momenata pritom jest otvorenost spram bitka-k-smrti. S obzirom na rečeno vidljivo je što sve govori u prilog tome da je Heideggerov prikaz smrti u određenim mometima inspiriran Rilkeom. Pritom je isto, u skladu s osnovnom idejom ovoga rada, potrebno shvatiti samo kao moguću inspiraciju promišljanju kojeg je Heidegger nadalje mnogo opširnije, razrđnije i u skladu s načinom njegovog filozofiranja mnogo preciznije prikazao u *Bitku i vremenu*.

5. Popis literature

Friedrich Nietzsche, *Genealogija Morala*, preveo: Božidar Zec (Beograd: Grafos, 1983).

Dunja Detoni-Dujmić, *Leksikon stranih pisaca*, Viktor Žmegač (Njemačka književnost i i književnost njemačkog izraza), »Rilke, Rainer Maria« (Zagreb: Školska knjiga, 2001).

Dunja Detoni-Dujmić, *Leksikon svjetske književnosti, Djela*, Viktor Žmegač (Njemačka književnost i književnost njemačkog izraza), »Zapisci Maltea Lauridsa Briggea« (Zagreb: Školska knjiga, 2004).

Martin Heidegger, *Uvođenje u metafiziku*, preveo: Damir Barbarić (Zagreb: AGM, 2012).

Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo: Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985).

Martin Heidegger, *Wozu Dichter?* u: *Holzwege* GA 1. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910 - 1976 Band 5 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977).

Martin Heidegger, *Parmenides*, GA II. Abteilung: Vorlesungen, Band 54 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977).

Martin Heidegger, *Hölderlins Hymne »Andenken«*, GA II. Abteilung: Vorlesungen 1923-1944, Band 52 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977).

Damir Barbarić, »Martin Heidegger«, u: Milan Galović (prerađivač sveska); *Suvremena filozofija II*, Hrestomatija filozofije, sv. 8 (Zagreb: Školska knjiga, 1996).

Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam, Predavanja*, urednik: Birislav Mikulić (Zagreb: FF Press, 2008).

Pandžić Vladimir fra Kruno, *Problem istine u filozofiji Martina Heideggera* (Sarajevo-Zagreb: Synopsis, 2016).

Rainer Maria Rilke, *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* (Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1982).

Rainer Maria Rilke, *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea* preveo: Oto Šolc (Zagreb: Europress holding, 2008).

Stipe Kutleša, *Filozofski leksikon* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012).

Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić, Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika, *Kroatisches Universalwörterbuch/ Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik, »Masse«* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2015).

Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika, »masa«* (Zagreb: Europress holding i Novi liber, 2007).

Hrvatska enciklopedija, »Rilke, Rainer Maria« <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52897>, Pristup: 7. kolovoza 2019.

Wikipedia, »Rainer Maria Rilke« https://de.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke#Das_dichterische_Werk, Pristup: 7. kolovoza 2019.

Hrvatska enciklopedija, »Heidegger Martin« <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24755>, Pristup: 27. lipnja 2020.

Respecta, »*Da li je jodoform opasan?*« (22.11.2017), <https://www.respecta.co.rs/2017/11/22/da-li-je-jodoform-otrovan/#.XVkrdK1i7BI>, Pristup: 18. kolovoza 2019.